

RINKIME TRADICINIUS POSAKIUS

Parengė KAZYS GRIGAS

Liaudies žodžio raiška — svarbi tautos dvasinės kultūros sritis. Gyvoji lietuvių kalba yra išsaugojusi daug ir įvairių tos raiškos pavyzdžių. Tai — tradicinės etiketo formulės, juokavimai, keiksmas ir prakeiksmas.

Iš etiketo formulių aiškėja tautai būdingos mandagumo sampratos, estetikos suvokimo, vaizduotės polėkių, sąmojo ypatumai. Mandagumo išsakymo tradicinių formulių yra daug ir įvairių. Vienos iš jų labai pastovios, populiarios visame krašte, kitos būdingesnės atskiriems regionams, bet visų vartosenoje būna daug individualių, konkrečių atvejais vis savaip sakomų detalių. Tautosakos ir frazeologijos rinkimo istorijoje iki šiol šia tradicine kūryba domėtasi mažai, formulių pavyzdžių surinkta nedaug. Laikas bėga, kartos keičiasi, ir daug kas, ypač senajam kلودui priklausantys dalykai, nyksta, gali likti niekieno neužrašyta. Todėl į etiketo formulių rinkimą reikia žiūrėti kaip į svarbią patriotinę pareigą. Visiems, suvokiantiems tautos kultūrinio palikimo vertę, privalu ieškoti būdų, kaip šį darbą išplėsti ir paspartinti.

Moksleiviai, mokytojai, studentai, inteligentai, visi piliečiai kviečiami rinkti etiketo formules — užpildyti po keliolika, kelias ar nors po vieną čia pateikiamą anketą, nes duomenų turi kiekvienas. Užrašinėti reikėtų visų pirma savo labiausiai mėgstamas ir kartkartėmis pavartojamas formules, o po to pamėginti paklausinėti jų ir kitų asmenų.

Kiekvieno apklausojo žmogaus (taip pat ir savo) duomenis patartina rašyti ant atskiro lapo (lapų pluošto) pagal anketos schemą, t. y. sužymėti metrikus duomenis, įvardyti anketos skyrius, o smulkiausias padalas, kuriose rašomos pačios formulės, numeruoti atitinkamais (skliausteliu skiriamais) skaitmeniniais. Tos formulių kategorijos, kurioms duomenų neturima, praleidžiamos, o pažymėti skaitmenys rodo, į kurį anketos klausimą atitinkamu atveju atsakyta. Kai vienos kategorijos formulių turima keli variantai, jie vieni nuo kitų skiriami kabliataškiu, o dvinarių

Anketa

..... apylinkių etiketas

I. Į anketos klausimus atsakęs asmuo (vardas, pavardė, gyvenamoji vieta, amžius, išsilavinimas, profesija).

II. Duomenis pateikęs asmuo (vardas, pavardė, gyvenamoji vieta, amžius, išsilavinimas, profesija). *Pastaba:* Kai atsakymų užrašytojas ir jų pateikėjas — tas pats asmuo, pakartojama tik vardas ir pavardė.

III. Etiketo formulės

1. Pasisveikinimai (pasveikinimai ir atsakymai)

- 1) Pasisveikinimai rytą
- 2) Pasisveikinimai dieną
- 3) Pasisveikinimai vakare
- 4) Pasisveikinimai, nepriklausomi nuo paros meto
- 5) Šventiniai pasveikinimai
- 6) Pasveikinimai vardinių, gimtadienų, jubiliejų proga
- 7) Jaunavedžių pasveikinimai
- 8) Tradicinių pasisveikinimų iškreipimai, pasisveikinimų sąmojis

2. Atsisveikinimai (ir atsakymai į juos)

- 1) Atsisveikinimai išvykstant
- 2) Atsisveikinimai einant, gult, išvykstant vakare
- 3) Tradicinių atsisveikinimų iškreipimai, sąmojis

3. Linkėjimai (ir atsakymai į juos)

- 1) Palinkėjimai dirbantiems laukuose
- 2) Nemandagių (nepasisveikinusių) praeivių pasieptimas, pasieptųjų replikos
- 3) Palinkėjimai ganantiems gyvulius
- 4) Palinkėjimai dirbantiems namuose (minkantiems ar keptantiems duoną, mušantiems sviestą, metantiems audimo apmatas, verpiantiems ir kt.)
- 5) Palinkėjimai einantiems miegoti
- 6) Palinkėjimai valgantiems
- 7) Palinkėjimai, paraginiai geriant (užgėrimai)
- 8) Palinkėjimai nusišaudėjusiems
- 9) Linkėjimai, siunčiami per kitą asmenį
- 10) Palinkėjimai išvykstantiems
- 11) Palinkėjimai einantiems į pirtį
- 12) Palinkėjimai jaunavedžiams, naujagimių tėvams
- 13) Palinkėjimai ligoniams

4. Dėkojimai (ir atsakymai į juos)

- 1) Dėkojimai pavalgius
- 2) Dėkojimai už paslaugas
- 3) Humoristinės padėkos

5. Kokių dar prisimenate etiketo ar mandagumo formulių?

6. Jūsų pastabos apie informacijos pateikimą ir jo aplinką.

Į anketos klausimus atsakiusio asmens parašas

Užpildymo data

Veliuonos apylinkių etiketas

I. Pranas Augaitis, gyv. Žibintų k., Veliuonos apyl., Jurbarko raj., 17 m., Veliuonos vid. m-las 10 kl. mokinyš

II. Magdalena Augaitienė, gyv. Žibintų k., Veliuonos apyl., Jurbarko raj., 45 m., išsilavinimas spec. vidurinis, kolūkietė

III. Etiketo formulės

1. Pasisveikinimai

1) Labo rytelio! — Labas labas!; Labs ryts! — Labas rytas!

4) Tegul bus pagarbintas! — Per amžius!; Sveikd gyvi! — Sveikutis!; Labas! Kaip gyvuoiate? — Aš! Dar krutam; Labas visiems, apsilavusiems ir basiems! — Ir jums taip pat.

8) Labą dieną! — Labą dieną su vištiena!

2. Atsisveikinimai

3) Labanaktis! — Tarabanykis!

3. Linkėjimai

1) Padėk, Dieve! — Dėkui dėkui!; Dieve, padėk! — Galėtum ir pats padėti!

2) Ar nematėi kiaulės su zvaneliu? — Mačiau — rugius kerta!

5) Saldžių sapnų su blusiukėm!

9) Labų dienų tetai! Pasakyk, kad linkiu šimtą labų dienelių, šimtą labų naktelių! — Aš! Pasakysiu.

4. Dėkojimai

1) Aš už pietus! — Nešiok, kol pamesi; Dėkoju šeimininkei! — Kad mažai valgei.

3) Aš! Kad tau Dievas duotų gerą pečių su vienu dančiu ir tuo klibančiu.

P. AUGAITIS (parašas)

1990 m. spalio 10 d.

formulių komponentai (pvz., sveikinančio ir į sveikinimą atsakančio asmens žodžiai bei žodžių junginiai) sujungiami brūkšniu. Pageidautina, kad į anketos klausimus atsakęs rinkėjas galėtų pridėti pastabų apie apklaustąjį asmenį, jo aplinką, ypač ryškius jo polinkius, būdą.

Daug ir įvairių yra juokavimo formų — nuo seno lietuvių vartotų ir iki šiol nepamirštų replikų, pasierzinimų. Tai vaikų ypač mėgstami vardų (pvz.: "Mikai Mikai, ar visi indikai?", "Jurgi Jurgi, kur tu burgi?", "Mare, pagiry aria") ir vietovardžių pajuokimai (pvz.: "Iš Alvito parsirito, iš Liubavo paršlubavo"), suaugusiųjų reagavimai į atsitikimus ir situacijas (pvz.: "Kosėk nekosėk, vėdaro negausi"; "Nelipk ant kojų — į vestuves nekviesiu", "Ar avižom klausai, kad negirdi?", "O, svečias nebuvelis! Turėsi mūsų pečių bučiuoti!"), atsakymai į klausimus ("— Kur eini? — Kur katinai raini", "— Kada? — Kada buvo pagada"), replikos į pasakymus ir atskirus žodžius (pvz.: "— Rodos... — Rodos rodos, tik

Juokavimai

I. Į anketos klausimus atsakęs asmuo (vardas, pavardė, gyvenamoji vieta, amžius, išsilavinimas, profesija).

II. Duomenis pateikęs asmuo (vardas, pavardė, gyvenamoji vieta, amžius, išsilavinimas, profesija; kai atsakymų užrašytojas ir pateikėjas — tas pats asmuo, pakartojama tik vardas ir pavardė).

III. Tekstai

1. Vardų pajuokimai

2. Vietovardžių pajuokimai

3. Reagavimai į atsitikimus, situacijas

4. Atsakymai į klausimus

5. Reagavimai į pasakymus ir žodžius

6. Atsidūsėjimai

7. Kokį dar tradicinį sąmojų esate įsiminęs arba vartojęs?

Į anketos klausimus atsakiusio asmens parašas

Užpildymo data

neišlenda“, „— Gana! — Gana gana, kad tu pana“, „— Tamsu... — Išsišiepki, ir bus šviesu“), atsidūsėjimai (pvz.: „A tu Dieve mano brangus, tavo ratai, mano drangos“).

Tokie ir panašūs pasakymai, pajuokavimai, eiliuotos frazės sudaro savitą smulkiosios tautosakos žanrą, lietuvių kalbos frazeologijos atšaką. Iš jų įvairovės matyti, kaip lietuviai iš seno šmaikštavo buityje, pramogose, suėjimuose, ryškėja šnekančiųjų gebėjimas išnaudoti gimtosios kalbos skambumo, išraiškingumo galimybes. Tai savitas kalbos duomenų klodas, vertas tautosakos ir frazeologijos rinkėjų dėmesio. Šios žodinės kūrybos pavyzdžių surinkta palyginti mažai, todėl svarbu pagyvinti šį darbą, įtraukti į jį visus, kurie neabejingi tautos dvasinės kultūros istorijai. Čia pateikiama anketa norima paakinti rinkėjus nepalikti nepastebėtų tokių ir panašių dalykų, parodyti, ką dar šalia įprastų frazeologizmų mes galime užrašyti iš savo atminties arba, primindami vieną kitą pavyzdį, paklausinėti kitų.

Kiekvieno atskiros asmens žinomus pasakymus, kreipinius, replikas taip pat rašykime ant atskiros lapo ar lapų pluošto. Rašytina laikantis anketoje įvardytų juokavimo tipų eilės, nekartoiant anketos klausimų, o tik žymint jų numerius. Tie klausimai, į kuriuos atsakyti duomenų neturima, praleidžiami. Pageidautina kuo daugiau paaiškinimų —

pastabų, kada, kokiose situacijose atitinkamas tekstas vartojamas, duomenų apie pateikėją.

Kiekviena tauta turi susikūrusi tradicinių keiksmų ir prakeiksmų. Tai frazeologizmų tipo žodžių junginiai, pasižymintys emociingumu, įtaigiu turiniu ir forma. Ekspresyvūs, veikiantys vaizduotę ir jausmus, jie verti dėmesio ne vien stilistikos požiūriu. Juose minimos ir iš šimtmečių į šimtmečius kartojamos mitologinės ir kitos realijos, nulemtos pasaulėžiūros, pasaulėjautos, lemties suvokimo. Jų duomenys reikšmingi tautos dvasinės kultūros istorijai pažinti. Tačiau šia lietuvių liaudies kūryba iki šiol menkai domėtasi. Mažai jos surinkta, dar mažiau paskelbta. O taip neturėtų būti. Tai sudėtinė mūsų tautos kultūros dalis, kurią privalu nuolatos rinkti kaip ir visą smulkiąją tautosaką bei frazeologiją. To nedarant, kultūros istorija ir toliau patirs didelę netektį, nes tai, kas šiandien yra populiariu ir daug kam žinoma, bėgant dešimtmečiams ir šimtmečiams gali būti užmiršta, niekad nepatekti į mokslinę apyvartą.

Moralės požiūriu keiksmas, kaip negatyvūs linkėjimai bei lėmimai, vertinami neigiamai. Elgesio kultūros prasme jie nepadorūs. Bet dėl to jie neišnyksta. Be jų neapsieinama, kai žmogui prireikia išlieti staigą užplūdusius neigiamus jausmus. Matyt, ir pačių kultūringiausių bei tauriausių asmenybių atitinkamais momentais bus keikiamasi. Tad įsipareigokime fiksuoti ir būsिमoms kartoms parodyti savo meto ir aplinkos mąstyseną, šių dienų lietuvio psichinės struktūros tipiškus bruožus, nepalikdami nepastebėtos ir šios žodinės kūrybos. Rinkime savo įsimintus ir iš kitų išgirstamus keiksnius ne auklėjimo, o mokslui vertingų duomenų išsaugojimo tikslams, kad mūsų laikų tautos dvasinio gyvenimo vaizdas būtų parodytas kuo tikriau ir visapusiškiau.

Iš kitų frazeologinių junginių keiksmas ir prakeiksmas išsiskiria visiems jiems būdingu niekinančiu, dažniausiai į demoniškąsias jėgas apeliuojančiu turiniu, o tarp savęs jie gali būti apytikriai skaidomi atsižvelgiant į to turinio intensyvumą. Prakeiksmas: — tai frazės, kuriomis bandoma adresatui prišaukti baisias nelaimes, skaudžią lemtį. Jos siejasi su tikėjimu magiška žodžių galia, kurią bandoma panaudoti siekiant paveikti aplinką, gamtą, kitus asmenis. Paprastai linkima kam tragiškos mirties (pvz.: “Kad tave perkūnas trenktų vidury žiemos!”, “Kad tu sudegtum!”), pomirtinių kančių (pvz.: “Kad tave šimtas velnių nujotų!”, “Kad tu negautum nei peklo vietos!”), sunkios ligos (“Kad tu marškiniuose neišsitektum!”, “Kad tau liežuvis kuolu atsistotų!”, “Kad tave paraliai!”), kitų nesėkmių (pvz.: “Kad tave devyni vilkai!”, “Kad tave šimts pypkių!”, “Kad tu nesulauktum!”). Keiksmas — ne tokie grėsmingi. Jais reiškiamas pasipiktinimas ir panieka (“O tu rupūžė!”, “O tu velne raguotas!”, “Tu žalčio išnara!”, “Tu gyvuly neraliuotas!”, “Verši

nelaižytas!"), genamas šalin neįtikęs asmuo (pvz.: "Eik po paraliais!", "Eik į peklą molio minti!"). Prie keiksmų ir prakeiksmų skirtinos taip pat jų deformacijos. Tai frazės, orientuotos į atitinkamus piktus linkėjimus, bet kartu ir neutralizuojančios jų neigiamą pradą (pvz.: "Kad tave per krūmus!", "Kad tave kiškiai subadytų!", "Rupūs miltai!" ir kt.).

Užrašomus tekstus kuo išsamiau ir tiksliau metrikuokime — rašyime taip, kad būtų aišku, kas, iš ko ir kada kiekvieną dalyką užrašė. Jei pavyks prisiminti ar išklausti, paaiškinkime, koku atveju, ką patyrus atitinkamas konkretus keiksmas kam ištrūko iš lūpų. Parengiant keiksmų ir prakeiksmų rinkinius, patartina tekstus numeruoti, kad nereikėtų po kiekvieno iš jų žymėti metrikos duomenis. Užtenka nurodyti, kad nuo to iki to numerio užrašė tas ir tas iš to ir to. Taip pat pageidautina, kad rinkėjas pridėtų įvadinę pastabas apie rinkinio atsiradimo aplinkybes bei asmenis, iš kurių tekstai užrašyti ar kada nors anksčiau girdėti.

Užpildytus anketų lapus, parengtus rinkinius prašom siųsti į Lietuvos tautosakos rankraštyną šiuo adresu: Tautosakos skyrius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius. Čia jie bus saugomi, jame esantys tekstai — klasifikuojami. Skelbiant tekstus moksliniuose leidiniuose, bus nurodomi pateikėjai ir užrašytojai, pažymima jų geografinė priklausomybė.

LET'S COLLECT TRADITIONAL EXPRESSIONS

Compiled by KAZYS GRIGAS

Summary

Special questionnaires are presented which are urged to be filled with traditional formulae of etiquette, jokes, abusive expressions and maledictions.